

DESAŤ NOVÝCH ODPOVEDÍ NA JEDEN STARÝ PROBLÉM

Miroslava Mišičková

Tithi Bhattacharya, ed., *Social Reproduction Theory. Remapping Class, Recentering Oppression* (London: Pluto Press, 2017), 250 s., ISBN 978-0-7453-9988-1

Zborník s názvom *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression* (Teória sociálnej reprodukcie: Nanovo zmapovať triedu, nanovo zaostriť na útlak) je podľa Lise Vogel,¹ autorky predslavu, „pravdepodobne prvá kniha, ktorá čerpá z obrody záujmu o rozvoj koherentného marxisticko-feministického chápania každodenného života v kapitalizme za posledných desať rokov“ (x). Editorka zborníka Tithi Bhattacharya, profesorka juhoázijských dejín a vedúca programu globálnych štúdií na Purdueovej univerzite, mala pri mapovaní spomínanej každodennosti veľmi konkrétnu predstavu. Dala priestor autorom a autorkám, ktoré v desiatich štúdiách analyzujú

¹ Lise Vogel iniciovala jeden z prvých významných pokusov umiestniť na mapu socializmu „ženskú otázku“. V práci *Marxism and the Oppression of Women* z roku 1983 sa zaoberala klasickými marxistickými textami a otázkou, ako súvisí útlak žien s triednymi vzťahmi kapitalizmu. Pozri Lise Vogel, *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1983).

sociálnu reprodukciu v najrôznejších kontextoch: od detstva a sexuality cez platenú prácu v domácnosti až po penzijný systém.

Podľa Susan Ferguson sa pojem sociálnej reprodukcie – vzhľadom na svoju mnohoznačnosť – používa skôr na opis než na vysvetlenie povahy kapitalistických vzťahov.² Úsilie akademickej ľavice zrekonštruovať pojem, o ktorom sa takmer päť desaťročí³ vedú polemiky prevažne mimo oficiálnych fór, je z tohto pohľadu vítaným krokom. Možno ho vnímať aj ako pokus o rehabilitáciu marxistickej kritiky rodových vzťahov súčasného kapitalizmu. Detailná analýza ústrednej kategórie marxistického feminizmu je na úspešné završenie projektu nevyhnutná.

Napriek názorovým rozdielom spája autorov a autorky zborníka presvedčenie, že pojem sociálna reprodukcia je najlepší nástroj na vytvorenie „bohatej a pestrofarebnej mapy kapitálu ako sociálneho vzťahu“ (s. 4). Texty sa tak zameriavajú na komplexnú sieť sociálnych vzťahov, ktoré pracujúcim umožňujú každé ráno stáť pred bránami pracovísk. Inými slovami, teoretikov a teoretičky sociálnej reprodukcie zaujíma všetko, čo sa deje pred nástupom pracujúcich do práce a po návrate domov. Kladú si pritom základnú otázku: „Ak pracujúci vyrábajú tovary, kto produkuje pracujúcich?“

Marxov *Kapitál* je pre tvorcov a tvorkyne zborníka síce dôležitým štartovacím bodom, no neponúka podľa nich dostatok záchytných bodov na mape sociálnej reprodukcie. Ich cieľom je pochopiť „totalitu kapitálu“ a vyhnúť sa pritom redukcionizmu, determinizmu či eurocentrizmu. Práve tieto problémy sa zvyčajne vyčítali tradičným marxistickým interpretáciám sociálnej reality, aj samotnému *Kapitálu*. V protiklade s tým sa zborník nebojí vykročiť – v duchu knihy *Beyond Capital*⁴ Michaela Lebowitza – za klasický výklad vzťahu výroby a reprodukcie.

² Pozri článok Susan Ferguson, „Social Reproduction: What’s the big idea?“, Pluto Press, dátum publikovania neznámy (dostupné online <https://www.plutobooks.com/blog/social-reproduction-theory-ferguson/> [prístup 2. 12. 2018]).

³ Diskusiu o reprodukčných činnostiach žien v domácnosti rozprúdil text Margaret Benston „The Political Economy of Women’s Liberation“ z roku 1969. Pozri Margaret Benston, „The Political Economy of Women’s Liberation“, in Rosemary Henessy, Chrys Ingraham (eds.), *Materialist Feminism. A Reader in Class, Difference, and Women’s Lives* (London: Routledge, 1997), s. 17–24.

⁴ Lebowitz v *Beyond Capital* nadväzuje na Marxov *Kapitál* a rozpracúva oblasť, ktorej sa autor trilógie nestihol venovať. Rozširuje ekonomizmom poznačenú marxistickú koncepciu pracovnej sily o „ľudský rozmer“. Hovoriť o triede pracujúcich preňho neznamená len skúmať spôsoby, akými sa táto trieda vzťahuje ku kapitálu vo sfére produkcie. Zdôrazňuje, že pracujúci sú aj ľudské bytosti a historické subjekty, ktoré iniciujú rôzne typy bojov za uspokojovanie svojich potrieb. Pozri Michael Lebowitz, *Beyond Capital. Marx’s Political Economy of the Working Class* (Palgrave Macmillan UK, 2003).

Od teórií duálnych systémov k jednotnému modelu sociálnej reprodukcie

Sociálna reprodukcia v ekonomických diskusiách dlhodobo chýbala. Okrem pár ojedinelých pokusov v minulosti ticho okolo nej prerušili až marxistické feministky v 70. rokoch minulého storočia. Klasický marxistický výklad podľa nich nedokázal v celej šírke zachytiť špecifický typ podriadenia žien. Analýza týchto teoretičiek (a aktivistiek) sa preto orientovala na pochopenie vzťahu medzi triedou a rodom. Toto skúmanie ich⁵ priviedlo k teóriám o duálnych systémoch, ktoré opisovali dve samostatné, oddelené a rodovo určené sféry: prácu (oblasť plateného zamestnania, ktorej dominujú muži) a domácnosť (oblasť, ktorá prináleží ženám). Obidve sféry sú podľa nich založené na útlaku a nerovnosti, no generujú rozdielne typy sociálnych vzťahov. Charakter vzťahov v domácnosti určuje patriarchát, vzťahy v oblasti produkcie formuje kapitalizmus. Model dvoch sfér narazil na limity: nebral do úvahy historickú premenu sféry produkcie a reprodukcie a ich vzájomné pôsobenie (teda to, že vzťahy v domácnosti sa formujú v kontexte toho, čo sa deje vo sfére výroby, a naopak). Teoretičky, ktoré tieto obmedzenia reflektovali, ponúkli nové koncepcie kapitálu a patriarchátu ako integrálneho systému útlaku žien.⁶

Texty v recenzovanom zborníku dokazujú, že marxisticko-feministická kritika sa poučila z problémov svojich predchodcov a predchodkýň. Súčasní autori a autorky stavajú na pochopení úzkeho prepojenia kapitalistických a patriarchálnych vzťahov a na komplexnejšom chápaní terénu sociálnej reprodukcie. Základom ich analýz je tvrdenie, že ľudská práca je predpokladom reprodukcie spoločnosti ako celku. Ako upozorňuje editorka, ľudská práca tu vystupuje v pôvodnom Marxovom poňatí ako „prvá podmienka ľudských dejín“. No hoci si Marx všimol, že schopnosť pracovať, teda pracovná sila, je jedinečný tovar, keďže nie je výsledkom kapitalistickej výroby, dôsledky tohto faktu ďalej neanalyzoval. Zaplniť uvedenú medzeru znamená pre autorov a autorky zborníka zachytiť dva kľúčové a neoddeliteľné momenty životného cyklu pracovnej sily. Ten, v ktorom vzniká a reprodukuje sa, a ten, v ktorom nachádza uplatnenie na trhu. Aký je teda podľa nich vzťah medzi prácou zameranou na výrobu tovarov a prácou, ktorá sa zameriava na produkciu pracovnej sily? A kto z tohto vzťahu profituje?

V časoch, keď sa akumulácii kapitálu darí, zostáva oblasť sociálnej reprodukcie takmer neviditeľná. Reprodukčné činnosti sa považujú skôr za dobrovoľnú voľnočasovú aktivitu a od oficiálnej sféry produkcie sú – aspoň na povrchu – oddelené. Ako píše Nancy Fraser

⁵ Hlavnou postavou týchto diskusií bola Heidi Hartmann a jej text z roku 1981 „The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism“. Pozri Heidi Hartmann, „The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a more Progressive Union“, in Lydia Sargent (ed.), *The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: A Debate on Class and Patriarchy* (London: Pluto Press, 1981), s. 1-41.

⁶ Príkladom tohto prístupu je napríklad zborník textov *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism* z roku 1979. Pozri Zillah Eisenstein (ed.), *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism* (New York: Monthly Review Press, 1979).

v druhej štúdií v zborníku: „Prinajmenšom od priemyselnej éry kapitalistickej spoločnosti oddelili prácu vynakladanú na sociálnu reprodukciu od ekonomickej produkcie. Tá prvá sa spájala so ženami, tá druhá s mužmi, pričom za ‚reprodukčné činnosti‘ sa platilo ‚láskou‘ a ‚cnosťou‘, zatiaľ čo za ‚produktívnu prácu‘ peniazmi.“ (S. 23.) V obdobiach kríz sa však reprodukčné činnosti stávajú ostro sledovaným prvkom národných ekonomík: fungovanie sféry, ktorá produkuje a regeneruje pracovnú silu, môže vzťahy produkcie posilniť, ale aj vážne narušiť. Pre kapitál je preto životne dôležité, aby dokázal regulovať a kontrolovať nevyspytateľnú domácnosť a všetkých jej členov.

Práve meniac sa dynamika vzťahu medzi sférami produkcie a reprodukcie je východiskom štúdie Nancy Fraser. Podľa nej je v ich vzťahu zakódovaná tendencia ku kríze či protirečeniu. Fraser tvrdí, že súčasná kríza sociálnej reprodukcie je výsledkom pôsobenia „finančného kapitalizmu“.⁷ Stupňujúca sa honba za ziskom vedie k oslabovaniu schopnosti reprodukcie pracovnej sily: finančný kapitál zaujímajú predovšetkým rýchle zisky. V porovnaní s minulosťou, keď do pnutia medzi ekonomickou produkciou a sociálnou reprodukciou vstupoval štát a sociálnymi opatreniami zmierňoval napätie medzi oboma sférami, súčasný režim „opravňuje finančný kapitál disciplinovať štáty v súlade s bezprostrednými záujmami súkromných investorov. V neposlednom rade aj tým, že vyžaduje odliv verejných prostriedkov z oblasti sociálnej reprodukcie.“ (S. 33.)

Logike finančného kapitálu sa podľa Fraser prispôbili aj emancipačné hnutia (zástancovia práv LGBTI, antifašizmu, multikulturalizmu, ekológie), ktoré oslobodenie definujú v trhových termínoch.⁸ V prípade rodovej rovnosti mala táto tendencia podľa Fraser obzvlášť ironické následky. Skutočné oslobodenie žien dnes znamená vyrovnáť sa mužom vo všetkých sférach, hlavne v tej, v ktorej sa tvorí zisk. Fraser vidí perspektívu v takom type odporu, ktorý nestratí zo zreteľa skutočné oslobodenie v zmysle prekročenia horizontu kapitalistickej spoločnosti. To si podľa nej vyžaduje „nanovo nastoliť rozlíšenie medzi produkciou a reprodukciou a predstaviť si rodový poriadok inak“ (s. 36).

Kritické mapovanie starého terénu

Autorky a autori zborníka sa zhodujú na tom, že adekvátne sa vyrovnáť s pojmami sociálnej reprodukcie znamená nevyhnutne prekonať staré pochybnosti a kategoriálne omyly. V prípade štúdie, pod ktorú sa podpísali Salar Mohandesi a Emma Teitelman, ide konkrétne o „prepísanie všeobecného naratívu kapitalizmu, triednej kompozície

⁷ Nancy Fraser považuje finančný kapitalizmus za tretiu, súčasnú fázu kapitalizmu. Vyznačuje sa presunom kapitálu do oblastí, v ktorých sú vyplácané nízke mzdy a duálnym modelom spoločenskej reprodukcie: na jednej strane existuje komodifikovaná sieť domácich služieb, ktoré si môžu dovoliť ľudia s vyššími príjmami, a na druhej strane sú tí, ktorí prácu v domácnosti – pre veľké vyťaženie v slabo platených zamestnaniach – nevládzu vykonávať, ani nedokážu zaplatiť.

⁸ Jedným dychom však treba dodať, že to isté sa týka aj ďalších hnutí. Napríklad odbory, pokiaľ sa zameriavajú na zvyšovanie miezd, vymedzujú svoje ciele takisto v jazyku trhu.

a formovania štátu v USA z perspektívy sociálnej reprodukcie“ (s. 38). Dvojica ponúka zaujímavý historický exkurz, v ktorom však chýba súčasná konceptualizácia sociálnej reprodukcie.

V porovnaní s tradičným diskurzom marxistických feministiek o charaktere domácnosti si Mohandesi a Teitelman všímajú aj jej ďalšie, dosiaľ príliš nereflektované, funkcie. Americká domácnosť v 19. storočí bola podľa nich nielen miestom, v ktorom sa akumuloval príjem jej členov, ale aj centrom organizácie triednych bojov. Napriek tomu, že v nej existovala rodová deľba práce, produkcia nebola oddelená od reprodukcie: v predindustriálnom období boli tieto oblasti prepojené. Moderná industriálna spoločnosť, ktorá obe sféry oddelila ideologicky, ale aj fyzicky, nanovo definovala kategóriu „ženská práca“ nielen z pohľadu triedy, ale aj rasy. Mohandesi a Teitelman v tejto súvislosti upozorňujú na fakt, že na rozdiel od beloškých žien, ktoré postupne obsadzovali pozície v školstve či v účtovníctve, černošské ženy sa uplatňovali takmer výlučne v oblasti platenej práce v domácnosti a vo verejných pracovniach.

Revízia amerických dejín ukazuje, že domácnosť mala zásadný vplyv na formovanie triedy pracujúcich. Mnohé boje pracujúcich v prvej polovici 20. storočia sa týkali práve sociálnej reprodukcie, konkrétne problémov s bývaním a dostupnosťou potravín a participovali na nich černošskí aj beloškí pracujúci, muži aj ženy. Spájalo ich presvedčenie, že tristné životné podmienky nie sú dôsledkom individuálnych zlyhaní, ale systému, ktorý ich generuje. Odpoveďou na protesty a štrajky bol štátom iniciovaný Nový údel, ktorý v záujme zabezpečenia ekonomického rastu ponúkol triede pracujúcich viac štátnej ochrany. Práve on vyvolal návrat žien do sféry domácnosti, čím zakonzervoval tradičné vnímanie „ženskej práce“ a heteronormatívne poňatie domácnosti ako jediného legitímneho miesta sociálnej reprodukcie.

Heteronormatívny charakter domácnosti a rodová deľba práce sú znakmi historicky špecifického typu rodiny, ktorý sa nie náhodou objavil v období nástupu kapitalizmu. Ten potreboval, aby sa oblasť, ktorá je zdrojom pracovnej sily, nevymkla spod kontroly. Predpísaným modelom sa tak stala domácnosť zložená z muža a ženy, ktorí plodia a vychovávajú deti. Alan Sears si vo svojom texte podobne všíma, že hovorí o sexualite a jej subjektoch sa začalo práve v kontexte rozvoja kapitalistických vzťahov: „[V]ývoj sexuality – vytváranie identít okolo erotických preferencií (ako napr. ‚lesba‘) – je produktom kapitalistickej sociálnej organizácie.“ (S. 173.) Pre kontrolu nad súkromnou sférou bolo potrebné stigmatizovať niektoré typy sexuálnych preferencií a aktivít (napr. homosexualitu či prostitúciu) a pozorne dohliadať na poslušnosť tiel pracujúcich. Podľa Searsa je sexualita dôležitým terénom bojov pracujúcich: kapitál ich zbavil nielen kontroly nad výrobným procesom, ale aj nad vlastnou sexualitou (v prípade žien nad reprodukčnou schopnosťou, o ktorú ide v zápasoch o dostupné interrupcie či antikoncepciu). Boj za emancipáciu sexuálnych menšín či za autonómne rozhodovanie žien o svojich telách bude preto úspešný len vtedy, ak zaniknú štrukturálne podmienky, ktoré obmedzujú sexuálnu slobodu.

Searsov text v mnohom posúva marxisticko-feministický diskurz, ktorý vznikol v prostredí heterosexuálneho ženského hnutia a aj hnutia pracujúcich. V 70. rokoch pracovali marxistické feministky výlučne s esencialistickým poňatím ženských tiel a binárnou logikou žensko-mužských vzťahov.

Novoobjavený terén a subjekty sociálnej reprodukcie

Ak máme uznať politický rozmer sociálnej reprodukcie, musíme prehodnotiť aj dosah bojov, ktoré sa v nej odohrávajú. Tithi Bhattacharya vo svojej štúdií zdôrazňuje, že triedny boj sa neodohráva len na pracovisku. Tvrdí, že „[k]aždé spoločenské a politické hnutie, ktoré ‚smeruje‘ k výdobytkom pre robotnícku triedu ako celok alebo k spochybňovaniu moci kapitálu ako celku, sa musí považovať za aspekt triedneho boja“ (s. 85–86). Za rozpadom moci pracujúcich, ktorý môžeme sledovať od 70. rokov minulého storočia, je podľa nej práve ignorovanie „spoločenskej totality produkcie hodnoty a reprodukcie pracovnej sily“ (s. 86).

Podľa Bhattacharya je situácia v USA od 80. rokov poznačená pacifikáciou a prekarizáciou triedy pracujúcich spojenou s expanziou globálneho kapitálu. Privatizácia sociálnych služieb má za následok prenesenie zodpovednosti za reprodukciu na plecia pracujúcich. Zdôrazňuje preto význam bojov v tejto oblasti: okrem tých za lepšie verejné služby či bývanie ide aj o tie, ktoré sa týkajú klimatických zmien, kvality ovzdušia či dostupnosti prírodných zdrojov, napríklad vody. Pri čítaní textu Bhattacharya by sa mohlo zdať, že ide o prevratnú myšlienku. Pohľad do histórie však ukazuje, že zásadné boje sa neodohrali len na pracoviskách. Stačí si spomenúť na štrajk nájomníkov z Peckhamu v 30. rokoch minulého storočia alebo environmentálne zápasy v Taliansku v 60. rokoch.

Autori a autorky zborníka pri uvažovaní o sieťach reprodukcie, obnovy a kultivácie pracovnej sily, ako aj o teréne bojov pracujúcich, idú za hranice domácností a pracovísk. Pritom prehodnocujú aj pojem subjektov sociálnej reprodukcie. Sarah Ferguson, autorka ďalšej štúdie, opisuje dva spôsoby účasti detí na procese celospoločenskej reprodukcie: sú jednak objektmi reprodukcie (rodičovskej starostlivosti, ktorá zahŕňa emocionálnu aj fyzickú prácu), no zároveň sú budúcimi subjektmi kapitalizmu.

Obraz dieťaťa sa pritom konštruje v opozícii k práci: v prvom rade je konzumentom tovarov, ktoré zabezpečujú jeho pracujúci rodičia. V porovnaní s rodičmi, ktorí sú súčasťou kapitalistického cyklu tvorby nadhodnoty (obývajú svet práce), sa dieťa ocitá mimo vzťahov v oblasti produkcie (obýva svet hry). Spôsob, akým sa deti vzťahujú k svetu hry, je antitézou sveta práce. Hravosť, voľnosť a vyjednávanie s rodičmi: to všetko sú zručnosti a schopnosti, ktoré dieťa rozvíja a ktoré priamo protirečia kapitalistickému poriadku, založenému na kontrole a podriadení. Ako tvrdí Ferguson, „deti nám svojím alternatívnym spôsobom bytia pripomínajú, že pracovná sila nie je vec. Je to schopnosť konkrétnych, potenciálne hravých jedincov, ktorých potreby a túžby sa dostávajú do konfliktu s kapitalistickým impulzom, ktorý chce oddeliť hru od práce.“ (S. 129.)

Text Serap Saritas Oran sa zameriava na súvislosť dôchodkového systému s generácnou sociálnou reprodukciou. V predkapitalistickej minulosti žili viacgeneračné rodiny

pod jednou strechou. Tento typ domácnosti sa vyznačoval výraznou ekonomickou sebestačnosťou jej členov: rodiny obrábali vlastnú pôdu či chovali zvieratá. Následkom oddelenia výrobcov od výrobných prostriedkov, ktoré bolo podmienkou vzniku kapitalizmu, sa narušili aj pôvodné mechanizmy starostlivosti o najstarších. Vznikla skupina ľudí, ktorí sú pre svoj vek či zdravotný stav vylúčení z procesu výroby, a teda odkázaní na nejaký typ podpory.

Dôchodky sa podľa Saritas Oran vyplácajú z nadhodnoty, ktorú si privlastňujú kapitalisti, no ktorá v podobe daní prechádza štátom a slúži na financovanie potrieb sociálnej reprodukcie. Úlohou štátu je strážiť rozdeľovanie týchto zdrojov, pričom toto privilegium môže štát využívať aj na zvyšovanie svojej podpory. Saritas Oran upozorňuje, že dôchodkové reformy, resp. úsilie kapitalistov zbaviť sa zodpovednosti za tých, ktorí nie sú priamou súčasťou výrobných vzťahov, nie je len útokom na poberateľov a poberateľky dôchodkov, ale aj na triedu pracujúcich vo všeobecnosti. Platí to aj naopak: boje na pracoviskách priamo vplývajú na bývalých pracujúcich a pracujúce, ktoré poberajú dôchodky.⁹ Hoci sa príjemcovia dôchodkov ocitajú „mimo kapitálu“, samotné dôchodky zohrávajú v oblasti produkcie a reprodukcie zásadnú úlohu. Krivka zmien v dôchodkových systémoch odráža intenzitu bojov pracujúcich a pokusov o ich pacifikáciu: „Kapitalisti tlačia na zníženie dôchodkov tým, že menia parametre pravidiel, na základe ktorých sa rozhoduje o oprávnenosti poberať dôchodok či o valorizácii dôchodkov, a to podľa toho, aká je aktuálna sila robotníckej triedy.“ (S. 159.) Podľa autorky preto treba rozšíriť naše chápanie reprodukcie triedy pracujúcich. Tá sa totiž týka nielen tých, ktorí stoja každé ráno pred bránami pracoviska, ale aj tých, ktorí pred nimi stáli v minulosti, alebo ešte len budú stáť.

Ekonomia starostlivosti

Štúdia Carmen Teeple Hopkins ukazuje, že starostlivosť už nie je len bezplatnou službou žien v domácnosti, ale aj tovarom, ktorého cenu určuje trh. Poskytovateľky tohto tovaru sú často etnicky a triedne určené: vo Veľkej Británii ide najmä o černošky a migrantky z robotníckej triedy. Podobne aj editorka zborníka vo svojej štúdii zdôrazňuje, že dostatok pracovnej sily sa nezabezpečuje len v rodinách. Podľa Bhattacharya sú otroctvo a imigrácia „dva z najbežnejších spôsobov, ktorými kapitál nahrádza pracovnú silu v rámci národných hraníc“ (s. 73).

Fakt, že v USA sa práve Afroameričanky stali lacnou pracovnou silou na údržbu beloškých domácností, nie je náhoda. V hierarchickom vzťahu belošských žien, ktoré pracujú na svojej kariére, a černošských žien, ktoré pracujú na čistote ich príbytkov, nachádza autorka paralelu s érou otroctva. Teeple Hopkins vo svojom texte analyzuje charakter migrantskej práce v Kanade na pozadí platenej a neplatenej práce v domácnosti. Podľa nej je neoliberalný kapitalizmus založený na štrukturálnom posilňovaní diskriminá-

⁹ Napríklad hierarchické rodové vzťahy vo sfére produkcie, ktoré sú charakteristické mzdovým rozdielom medzi mužmi a ženami, sa odrážajú aj v rodovej nerovnosti pri vyplácaní dôchodkov.

cie migrantiek, ktoré vstupujú do oblasti platenej práce v domácnosti. Neistý pobyt a prekérne pracovné podmienky nútia migrantky hľadať v mieste práce sieť ochrany.

Predstava domova ako centra vykorisťovania a neistoty kontrastuje s tradičným pohľadom na domácnosť ako na sféru emocionálnej kompenzácie a stability. Beloškým teoretickým pritom prvý typ domácnosti dlho unikal a príliš sa nezaoberali alternatívnymi ženskými dejinami, ktoré písali černošské otrokyne v belošských amerických domácnostiach. Teepe Hopkins však podotýka, že „[č]ernošská feministická tradícia zdôrazňuje nielen to, že súčasné pracovné vzťahy, v ktorých figurujú pracujúci v domácnosti, sú historicky zakorenené v domácom otroctve, ale aj to, že emocionálne vnímanie domova nemusí byť späté s konkrétnym fyzickým domom“ (s. 145). Domovom sa môže stať akékoľvek miesto, ku ktorému sa viažu vzťahy založené na dôvere, spolupatričnosti a pocite bezpečia – v tomto zmysle to podľa Teepe Hopkins môžu byť napríklad kostoly.

Intersekcionalita verus sociálna reprodukcia

Príspevky v zborníku pracujú s diferencovaným pohľadom na triedu pracujúcich. Napokon, predstava pracujúcich ako homogénneho celku, ktorý spája „boj za spoločné záujmy“, je nielen naivná, ale aj chybná. Pracujúci majú vzhľadom na kultúrne, rasové či rodové odlišnosti nezriedka protichodné ciele. Rozpory medzi nimi prehlbuje nielen kapitál, ale aj štát. Pochopenie rôznorodosti umožňuje autorom a autorkám štúdií odhaliť „vzťah medzi vykorisťovaním (tradične pripisovaným triede) a útlakom (zvyčajne vnímaným prostredníctvom rodu, rasy a pod.)“ (s. 3). Zaoberať sa alternatívnymi pojmami, ktoré narúšajú homogénnosť kategórií ako rod a trieda, je z tohto hľadiska nevyhnutný krok.

Niektorí autori a autorky zborníka sa hlásia k teórii intersekcionality, ktorá sa v marxisticko-feministickom diskurze považuje za problematickú. Antagonizmus medzi tradične marxistickou teóriou sociálnej reprodukcie a nemarxistickým intersekcionalným prístupom reflektuje aj Lise Vogel v predslove zborníka. Je teda spojenie marxisticko-feministického prúdu s intersekcionalitou novodobým „nešťastným manželstvom“¹⁰ odsúdeným na zánik? Vogel tvrdí opak: teória intersekcionality podľa nej dokáže zachytiť nuansy, ktoré „jednorozmernej“ teórii sociálnej reprodukcie unikajú.

Pojem intersekcionality¹¹ vznikol ako reakcia na neschopnosť feministického hnutia začleniť a reflektovať špecifickú skúsenosť černošských žien. Slovom bell hooks išlo o kritiku teoretického predpokladu belošských stredostavovských žien – feministiek,

¹⁰ „Nešťastným manželstvom“ označila Heidi Hartmann v roku 1981 spojenie marxizmu a feminizmu.

¹¹ Koncom osemdesiatych rokov minulého storočia ho zaviedla Kimberlé Crenshaw, právna teoretička a aktivistka. Použila ho pri opise zlyhaní amerického súdneho systému vo vzťahu k diskriminácii černošských žien na pracovisku. V článku z roku 1989 citovala súdne prípady, ktoré nezohľadňovali pretínajúcu sa diskrimináciu černošských žien (napríklad ako žien, ale aj ako černošiek). Pozri „Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics“, *The University of Chicago Legal Forum* (1989), Article 8.

podľa ktorého bol rod „primárnym faktorom, ktorý predurčuje osud žien“.¹² Ak černošské feministky chceli pravdivo a autenticky opísať zdroje svojho útlaku, nevystačili si s kategóriami ako rod a trieda. Začali preto uvažovať o tom, ako vplýva na formovanie ich životov rasa. Teória intersekcionality bola teda prekročením čiernobieleho pohľadu na determinanty životných podmienok triedy pracujúcich s dôrazom na perspektívu černošských žien. Niektorí jej obhajcovia a obhajkyne pritom považujú jednotlivé formy útlaku (triedny, rasový, rodový a pod.) za rovnocenné. Aj preto stála intersekcionalita v opozícii voči marxizmu, podľa ktorého sú v kapitalizme určujúce triedne vzťahy.

Ako tvrdí David McNally, autor jednej zo štúdií, cieľom intersekcionality je „pochopiť viacnásobné formy útlaku, ktoré vytvárajú spoločenskú skúsenosť mnohých ľudí, predovšetkým černošských žien“ (s. 95). Tieto formy útlaku alebo jeho „línie“, „osi“ či „vektory“ sa navzájom pretínajú. Najväčším problémom tohto prístupu je vysvetliť ich ontologický status a vyhnúť sa pritom obvineniam z ontologického atomizmu. Trieda, rasa a rod, teda „aspekty odlišnosti“, ako ich nazýva Lise Vogel, nie sú samostatne stojace systémy: „[z]istenia černošských teoretičiek ukazujú, že rasa a rod sa v podstate navzájom konštituujú“ (s. 17). McNally sa prikláňa k vysvetleniu Patricie Hill Collins, podľa ktorej sú jednotlivé systémy útlaku previazané preto, lebo sú súčasťou toho istého historicky vzniknutého celku.

Kapitalistický útlak nemožno komplexne opísať bez všetkých kategórií, ktoré konštituujú sociálnu realitu. V tomto smere je dôležité uznať prínos teórie intersekcionality aj napriek neutíchajúcej kritike pravoverných marxistov a marxistiek. Ako si však všíma aj Bhattacharya, „kým pracovná sila uvádza do pohybu proces akumulácie, kapitál je ľahostajný voči rase, rodu alebo schopnostiam bezprostredného výrobcu“¹³ (s. 87). Oslobodenie triedy pracujúcich len v jej „chaotickej, multietnickej a multitirodovej subjektivite, ktorá má zároveň rôzne stupne telesnej schopnosti“ (s. 3) nezabezpečí rad jednotlivých víťazstiev (napr. v oblasti antirasistickej alebo rodovej legislatívy). Závisí od zničenia samotného systému generujúceho nerovnosti, ktorých základom je hierarchický vzťah medzi vlastníkami pracovných prostriedkov a predajcami pracovnej sily.

Záver

Oblasť sociálnej reprodukcie je dnes horúci terén. Napríklad zdravotná starostlivosť je v súčasnosti najrýchlejšie rastúce odvetvie námezďnej ekonomiky v USA. V Taliansku sa po štyridsiatich rokoch opäť hovorilo o mzdách pre ženy v domácnosti,¹⁴ diskutuje

¹² hooks, bell (2014) [1984]. *Feminist Theory: From Margin to Center*. New York: Routledge.

¹³ Táto neutralita však nevylučuje, že kapitál profituje z rodových, triednych, rasových a iných nerovností.

¹⁴ Pozri článok Lizzy Davies, „Italian campaigners call for housewives to be paid a salary“ („Výzva talianskych aktivistov a aktivistiek na zavedenie miezd pre ženy v domácnosti“), *The Guardian*, 7. 3. 2014 (dostupné online <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/07/italian-campaigners-housewives-paid-salary> [prístup 2. 12. 2018]).

sa o zavedení nepodmieneneného základného príjmu. So sociálnou reprodukciou súviseli aj najvýznamnejšie politické a sociálne hnutia a iniciatívy, ktoré sa sformovali v posledných rokoch. Potvrďuje sa tak to, o čom hovorili marxistické feministky združené v 70. rokoch minulého storočia v organizácii Lotta Feminista: uvažovať o radikálnej zmene výrobných vzťahov nie je možné bez pochopenia toho, čo sa odohráva mimo nich. Zborník *Social Reproduction Theory* na túto perspektívu nadväzuje a priamo odkazuje. Autori a autorky knihy dúfajú, že „teória sociálnej reprodukcie bude pokračovať v rozvíjaní marxizmu ako skutočného nástroja na pochopenie nášho sveta s cieľom zmeniť ho“ (s. 20).

Tento odkaz umocňuje záverečný príspevok zborníka. Filosofka a aktivistka Cinzia Arruzza v ňom opisuje Women's Strike (Štrajk žien) z 8. marca 2017 (na jeho organizácii sa podieľala aj s Tithi Bhattacharya) ako „politické vyjadrenie teórie sociálnej reprodukcie“ (s. 195). Všeobecnejšia feministická mobilizácia v USA v roku 2017 vyplývala zo špecifickej politickej situácie a podľa autorky odhalila slabé miesta liberálneho feminizmu: belošké voličky si z dvojice prezidentských kandidátov často nevybrali Hillary Clinton ako symbol silnej ženy, ktorá má rodinu aj kariéru, ale mizogýnného Donalda Trumpa. Zároveň tak vznikol priestor na vytvorenie protiváhy voči liberálnemu feminizmu alebo, ako píše Arruzza, na „zviditeľnenie feminizmu na celoštátnej úrovni, spochybnenie hegemonie toho druhu korporátneho feminizmu, ktorý stelesňuje Clinton a jej podporovatelia, a napokon vznikol priestor aj na otvorenie celoštátnej diskusie o posilnení postavenia pracujúcich, migrantských a černošských žien“ (s. 194).

Ako tvrdí Bhattacharya, boje, ktoré môžu mať zásadný význam, sa odohrávajú aj mimo tovární. To, že tento moment zdôrazňuje, vyplýva z jej vnímania súčasného stavu triedy pracujúcich. Podľa nej triedu pracujúcich nemožno naďalej vnímať ako nositeľku radikálnej spoločenskej zmeny. Odvoláva sa preto na význam sociálnych hnutí, ktoré iniciujú boje mimo pracovísk. Tie sú však zväčša fragmentované a ich praktický dosah zostáva na lokálnej úrovni. A ani najväčšie sociálne hnutia posledných rokov zatiaľ nedokázali zmobilizovať kritickú masu potrebnú na globálnu zmenu.

Carmen Teeple Hopkins vo svojej štúdii o migrantskej práci v domácnosti ukázala, že reprodukcia je v súčasnosti jedným z odvetví výrobného sektora. V zborníku však chýba bližší pohľad na ďalšie významné oblasti reprodukcie: konkrétne stravovací priemysel (nedávno sa odohral prvý koordinovaný transatlantický štrajk pracujúcich v rýchlom občerstvení či reštauráciách a gastrokuriérov v USA a Veľkej Británii),¹⁵ školstvo (na jar 2018 médiá informovali o úspešnom učiteľskom štrajku v Západnej Virgínii),¹⁶

¹⁵ Pozri článok „McDonald's, UberEats and Wetherspoon workers strike over pay“ („Pracujúci z McDonald's, UberEats a Wetherspoon štrajkujú za mzdy“), *BBC*, 4. 10. 2018 (dostupné online <https://www.bbc.com/news/business-45734662?fbclid=IwAR322dVUjCLoAioaOA2LaE7I77Yd-6l2p0mgQkNqj6NUIJtCRvAgudGEoDTs> [prístup 2. 12. 2018]).

¹⁶ Pozri text „Štrajková vlna v americkom školstve“, *Karmína*, 25. 6. 2018 (dostupné online <https://karmina.red/posts/55strong-3/?fbclid=IwAR2egGAYs08M8zx8NxZQtHV> [prístup 2. 12. 2018]).

zdravotníctvo či sociálne služby. V textoch sa nehovorí o bojoch, ktoré sa dnes v týchto oblastiach odohrávajú, a ktoré ukazujú, aký význam má perspektíva reprodukcie pri pohľade na „klasické“ boje na pracoviskách.

V zborníku, ktorý má v duchu Lebowitzovej knihy ambíciu vykročiť za *Kapitál*, chýba aj analýza charakteru súčasnej rodiny, rodovej deľby práce v nej a jej významu pre sféru výroby.¹⁷ V čase, keď sa na trhoch práce vyspelých krajín usídlilo rekordne veľa žien a vzrastá počet rodín závislých od ženského príjmu, sa dynamicky menia nielen funkcie rodiny, ale aj jej topografia. Skúmanie sociálnej reprodukcie sa v súčasnosti sotva môže opierať o predstavu ženy v domácnosti, ktorá je odkázaná na manželov príjem a sama sa stará o viacčlennú rodinu. Moderný obraz ženskej roly vo sfére produkcie a reprodukcie však autori a autorky zborníka neponúkajú.

Podľa autorky predslovu Lise Vogel dáva zborník nové odpovede na staré otázky. Jednu dôležitú starú otázku však necháva nezodpovedanú: ako politicky prepojiť boje v oblasti produkcie s tými, ktoré sa odohrávajú vo sfére reprodukcie.

¹⁷ S touto témou súvisia len dve štúdie v zborníku, aj to len okrajovo: príspevok Alana Searsa o sexualite a historický exkurz Mohandesiho a Teitelman.